

LEGALITÁS ÉS LEGITIMITÁS MAGYARORSZÁGON

A szerkesztőség igényét arra, hogy a vitaindítóban exponált rendszerváltás és jogállam témát jogelméleti igényességgel közelítsük meg, bizony nagyon időszerűnek tartom. Időszerűnek, mert a tudományosság kritériumait egy óriásira dagadt, már-már mindent maga alá temető, publicisztikus, esszéisztikus közhelygyűjtemény helyettesíti, sőt, s ez a rosszabb eset, gyakran el is nyomja. A mindenféle igazolási és bizonyítási kényszertől mentes publicisztikai tudatlanság fátyla alól ezt a problémát kihámozni, tudományosan megközelíteni minimálisan is azt jelenti, hogy a szerző explicitte tegye, milyen gondolati alapról és módszer szerint elemzi a jogi és állami (köztársaság) jelenségek szóban forgó csoportját. A jogállamiság jegyében túlságosan is sokféle rejtőzködő világkép, politikai morál és helyi isten lépett már elénk. Inkább tisztázni, semmint elrejteni kellene – kinek-kinek – megközelítése előfeltévéseit. Azt, hogy ez a „ratio cognoscendi” hogyan viszonyul azon általánosabb társadalomelméleti nézőponthoz, amit a rendszer, rendszerváltás kifejezés jelent: az állam- és a jogtípus, illetőleg a társadalmi berendezkedés minőségi megváltozásának kérdéséhez.

Vegyük a Sólyom-bizottság jelentésének¹ első mondatát: „A rendszerváltozás előtt Magyarország nem volt jogállam, ezért a titkosszolgálatok működése sem lehetett jogállami.” Ez egy megállapítás, ami egy bizottság jelentésében elmehet, akkor is, ha sok következtetést alapoznak rá. Ismeretelméletileg, az értelmi összefüggések keresése felől nézve azonban egyáltalán nem problémátlan affirmatio. Az állításból kiderül, amivel magam is egyetértek, hogy volt rendszerváltozás Magyarországon. Igen, de ha ez tény, akkor hogyan lehet a változás előtti és utáni helyzetet a jogállami minőség alapján összemérni, hiszen egy rendszer minden valószínűség szerint éppen abban különbözik egy másiktól, hogy a tények, életviszonyok és értékek egészen különböző univerzumát állítja elő és termeli újjá? Konkrétabban: hogyan mérhető össze a köztulajdonra, a hatalom egységére és az élesapat típusú párt vezető szerepére alkotmányos tételekként is építő államszocialista berendezkedés azokkal a polgári rendszerekkel, amelyek éppen ellenkezőleg: a magántulajdonra, a hatalommegosztásra és a versengő pártok rendszerére építve legitimálják önmagukat? Felfogásom szerint a jogállam jegyében ne vegyük semmibe az alkotmányt, amely egy

jogi és politikai alapidokumentum, mégpedig normatív, intézményteremtő és legitimációs funkciókkal. Itt és ekkor, ott és korábban is.

Ha csak ennyit is belátunk, már nem lehet úgy és olyan könnyen szárnyalni, hogy ez a hétköznapi tudat- és gondolkodási formákat uraló publicisztikában szokásos. A tudomány nem ilyen, a tudományos megismerést és megértést ugyanis – en principe – nem vezetheti a cselekvés „jaj a legyőzötteknek” axiómája. Újságot írni és politikai karriert csinálni – ezt sokan, sokszor és sokféleképpen kipróbálták, éppen ezért tanúsíthatják és praxisukkal tanúsítják is – nos, ehhez igen hatásos e politikai axióma figyelembevétel.

Egy olyan politikatörténetű országban pedig, ahol a mindenkori jelen a mindenkori múlt mértékvesztő és erőteljes delegitimálásával tűnik ki saját teljesítményei előtérbe állítása helyett – Rákosiék a Horthy-korszak megsemmisítő bírálatával, Kádárék a Rákosi korszakéval, a rendszerváltó Magyarország az úgynevezett kádárizmusával, de még a kormányzati kurzusváltások esetén is gyakorta ez a helyzet –, ott a történelem a katasztrófatörténet jellegzetességeit veszi fel. Ilyen legitimációs küzdelmek nyomán üti fel a fejét a társadalomban az értékválság szociológiában ismert jelensége. Mindennek van tehát konzekvenciája. Szerencsére hazánk valós történelme nem ilyen, de a közvéleményben – ha tetszik, a nemzettudatban – bizony nagy károkat okoz ez a delegitimációs túllícitálás. Jobb volna egy realiztikusabb és történelmi szemlélet. Az, amelyik tudja, hogy az állam- és jogtípusokat befolyásolja, hogy azok milyen társadalmi berendezkedés intézményesülései. Az, amelyik figyelembe veszi, hogy az alma és a narancs akkor és csak akkor összevethető, ha mind a kettő gyümölcsnek bizonyul. Továbbá minden gyümölcsnek szüksége van egy érési folyamatra ahhoz, hogy kiteljesítse önmagát. „Die Geschichte einer Sache ist selbst die Sache” – ahogy Hegel mondja. A dolog azonos saját történetével. Bizottsági jelentésekben a történetiség elvének alkalmazása persze nem kötelező – a társadalomtudományban annál inkább. Ezek persze sokan vannak, s arra nem lesz itt módunk, hogy saját megoldásunkat más társadalomtudományi álláspontokkal polemizálva fejtjük ki, legfeljebb ellenpontokat rakhatunk ki, utalásszerűen.

A legalitásnak a legitimációváltásokkal való összefüggése tisztázása az állam- és jogelméletben – és min-

den rendszerváltás szükségképpen legitimációváltás egyben – teoretikusan megoldott probléma. Ezt kell alkalmaznunk a magyarországi átmenetre vonatkozóan is. A jogképződésnek ugyanis két formáját különböztetjük meg: a legitim és az illegitim jogképződést. Egy fennálló rendszer alapján legitim az a jogképződés, amelyet a jog alkotására vonatkozó szabályok betartásával hoznak létre. (Az arra felruházott szervek megfelelő eljárásban és érvényességgel alkotnak jogot). Illegitim az, ahol nincsenek erre vonatkozóan szabályok, vagy vannak, de ezeket nem tartják be. Ily módon keletkeznek a forradalmi/ellenforradalmi jogalkotás normái és ilyen illegitim jogképződésnek minősül a törvényt rontó szokásjog, a *desuetudo* esete. Ezt a legalitásra vonatkozó ismeretet kell összekapcsolnunk a politikai változás típusának magyarországi esetével, a békés átmenet nem forradalmi jellegével. Ez a békés, nem forradalmi jelleg elsősorban abban nyilvánult meg, hogy az új politikai rezsim – akarva, nem akarva, de mégis – kénytelen volt („Tetszettek volna forradalmat csinálni” – mutatott rá Antall József miniszterelnök egykori kortársi barátja a helyzet ezen sajátosságára) a hatalom birtokában a *jogrendszer kontinuitásának alapjára helyezkedni a diszkontinuitásban*. Ugyanis csak politikai forradalom szülhet egy aktuálisan új legalitást, amennyiben forradalmi jogtételezéssel a forradalmi jogalkotás új alapjára helyezkedve vállalja egy ilyen helyzet minden következményét. Ennek hiányában marad a régi jogrend átvételének és reformokon keresztül történő megváltoztatásának módzata. Így az 1989. évi XXXI. törvény alkotmánymódosítása után az érvényes alkotmány már nem a régi, szocialista alkotmány, de mivel jogtechnikailag jogforrástanilag folytonos, nem lehetett egy, csak forradalomban teremthető új legalitás (és új alkotmány) bázisáról indulnia a legitimációját és ideológiáját tekintve egyaránt új hatalomnak.

S nemcsak az átmenet békés jellege, hanem éppen a jogállamiság ideológiai legitimációja, benne a *de iure* új Alkotmánybíróságnak az új hatalom előtti megléte sem tette lehetővé – egyéb kemény társadalmi tények hiánya mellett –, hogy a legalitási antinómiát elvágva egy forradalom szülte jogrend legitimitásával induljon az új hatalom. Új alkotmányhoz, alkotmányozó nemzetgyűléshez forradalmi helyzet kell, amely kitermeli a maga karizmatikus vezetőit, szubjektumait, akik legyőzik ellenfeleiket. Nem gondolom, hogy a nemzeti kerekasztal-tárgyalásokon ez állt volna elő. Más tehát a hatalom legitimációs szerkezete, mások a motívumai, ideológiája, mint a régi rendszerben, de ez önmagában, a politikai változás meghatározott típusa, a forradalmi ugrás nélkül nem helyezheti hatályon kívül a hatalomváltás pillanatában fennálló jogrendet, nem teremthet egyetlen aktuálisan

új legalitást, kénytelen (ha egyesek kellenlenül is) a fennálló, készen kapott jogrend alapjára, illetve a megreformálás álláspontjára helyezkedni. Nem egyetlen átfogó aktuálisan kétségbe vonni a fennálló jogállapotot, hanem elismerni konkrét jogviszonyokat, tulajdonviszonyokat, szakképesítéseket, diploma-értékeket. (Utóbbi alól tudomásom szerint egyetlen kivétel volt, a Politikai Főiskola egy levelező tagozatos diplomája, amelyet a Németh-kormány semmisített meg.) Plasztikusan szólva: ha ez nem így van, akkor nemcsak a régi gárdának, hanem az újszülött „tisztáknak”, Orbánnak, Szájnának, Kövérnek stb. is el kellett volna dobnuk diplomájukat. Azért, mert azt is az illegitimnek tekintett államszocializmus (állami keretek között szerveződő, olyan köztulajdoni dominanciájú berendezkedés, amelyet nem a piac, hanem a politika integrál azon keresztül, hogy a felhalmozás és a fogyasztás, továbbá a köz- és a magánfogyasztás arányairól makrotársadalmi tervezéssel döntöttek – definiálhatjuk e társadalmi alakulatot a két kitűnő lengyel politológus-szociológus, Jerzy Wiatr és Józef W. Narojek munkássága nyomán) képesítési rendjében szerezték.

Ez alól egyetlen kivétel lehetett volna: a forradalmi jogtételezés természetjogi álláspontja. Kétségtelen, hogy ez radikálisan új alapot teremt, új legalitást, de akkor nem lehetett volna a piacgazdaság és a jogállamiság ígéretével harcba hívni és motiválni a társadalom ehhez affinitást mutató erőit, mert *bár a jogállamban is változik és változtatható a jog, de nem egyszerre és nem egyszerre az egész, hanem csak azon a módon, ahogy a létező jogrend előírja a jog létrehozásának módzatait*. A legalitás-antinómia éppen azt jelenti, hogy amíg valaki a régi jogrend legalitásának alapján áll, addig nem újíthat forradalmi módon. Az érvényben lévő törvények és döntések joghatásait, a fennálló jogviszonyokat nem vonhatja kétségbe, azokat el kell ismernie. Amikor viszont a forradalmi innováció esetről van szó, akkor szükségképpen megszűnik a korábbi legalitás. A procedurális és formális jogszerűség legalitás-érvényének felfüggesztése csak a forradalom aktusában tételezhető, de ilyen erejű politikai többség a magyarországi átmenetben soha, egyetlen pillanatra sem volt, mint ahogy az új alkotmányozáshoz (amely kisebb feladat, mint az egész jogrend lecserélése) is valószínűleg nem a tettvágy, hanem a szükséges parlamenti politikai egyetértés hiányzott a protagonistákból.

A magyarországi átmenetre alkalmazott összefüggést a társadalomtudományi paradigmák közül nemcsak a kritikai elmélet, hanem Max Weber² Moór Gyuláig sokan fel- és elismerték. Utóbbi így fogalmazza meg a legitim és illegitim jogkeletkezés eltérő, kétféle útját: „Ahol a tételes jog tartalmában a

jog megváltoztatásának módjára vonatkozó előírások találhatóak, ott az új írott jog keletkezése kétféleképpen mehet végbe: vagy a jog által előírt módon, vagy az új jog keletkezésére vonatkozó tételes jogi előírások ellenére. Az előbbi esetben *legitim*, az utóbbi esetben *illegitim, forradalmi* jogkeletkezésről beszélünk.”³

Véleményünk szerint⁴ a magyarországi átmenetben nem kerülhetett sor az illegitim, forradalmi jogkeletkezés álláspontjának elfogadására, mert egyfelől ennek nem voltak adottak a politikai feltételei, másfelől ezt nem tették lehetővé a jogállamiság legitimitációjának alapjára helyezkedő álláspontok sem. Aki á-t mond, annak b-t is kell mondania. Aki jogállamot mond, az kénytelen a jogfolytonosság alapjára helyezkedve jogi reformot csinálni, a jogfolytonosságban megteremteni a diszkontinuitást, a jogtípus megváltoztatását, mert miként ezt Weber legális uralom-konceptiójával vagy Joseph Raz felfogásával összhangban Friedrich August Hayek megfogalmazta, a „jogállamnak éppen a hatalom által előzetesen rögzített és nyilvánossá tett szabályokon kell alapulnia, amelyek lehetővé teszik az államot alkotó polgároknak, hogy kiszámíthassák cselekedeteik jogi következményeit, s a jogrenddel kalkulálva tervezhessék életvitelüket, cselekedeteiket”.⁵ A forradalmi jogkeletkezés pedig ezt az állapotot szükségszerűen felfüggeszti. Aki tehát a forradalmi természetjog nevében lép fel, az szembekerül saját jogállami legitimitációs bázisával. Nem véletlen tehát, hogy a történelemben egyetlen politikai forradalomban sem tételeződött jogállamiságra, joguralomra hivatkozó legitimitáció, ahol pedig ez legitimitációs elv, ott nem lehet szó forradalomról, hanem csupán a politikai változás valamilyen más típusáról, amit nálunk például „békés átmenetnek” neveznek. A békés jelző ebben az összetételben persze nem pontos, mert forradalmi minőségű változás is lehet békés, amennyiben nem szükségképpen tapad hozzá vér, fizikai erőszak. Ez esetben a mennyiségi elemek fokozatos felhalmozódása vált át egy ponton minőségileg új jogtípusba.

Az átmenet konkrét tartalma politológiaiag éppen kontinuum és kompromisszumos jellegében kereshető, amelyet a kerekasztal-tárgyalásokon kívül bizonyítanak a fokozatos alkotmánymódosítások és az alkotmánybíráskodás konszenzusos minimumkénti bevezetése is, vagy éppen a közismert 11/1992. (III. 5.) AB határozat. Ennek inverze az *ugrás és az ellentétek éleződő harca len-*

ne, amire azért nem került sor, mert nem volt lehetőség és szükség rá. Hiszen – Kukorelli Istvánnal szólva – az utolsó „rendi országgyűlés” fogadta el a sarkalatos törvények zömét, s a régi, államszocialista „elit” magatartása igencsak opportunus volt a szó mindkét jelentésében: megalkuvó és célszerű. Mert egyfelől ezen vezetők jó része feladta korábbi politikai identitását, már amennyire volt neki – tisztelet a kisebbséget alkotó kivételnek –, másfelől alkalmazkodott a változó belső és nemzetközi erőviszonyokhoz (célszerűségből, vagy ahogy a nyugati világban az emberi-társadalmi magatartásokat biologizáló mértéknek alávető, elterjedt felfogás mondja: túlélésből).

A kommunista Grósz Károly, az MSZMP KB utolsó főtitkára, amikor látta, hogy az államszocialista rendet erősíteni óhajtó, 1988 májusában megkezdett reformpolitikáján túllépett a történelem, félreállt az 1989 októberi átalakulási kongresszuson. Azért, mert nem kívánta polgárháborús irányba feszíteni az eseményeket. A késő kádári technokrácia – egészen más etikai alapon és motívációkkal – szaktudásán, hazai és nemzetközi kapcsolati tőkéjén keresztül az új, rendszerváltó elitbe került, az úgynevezett reformértelmiségiek és a demokratikus ellenzék közé.⁶

A folyamat e politikai jellemzője határozta meg a jogállamiságot és az átmenet kormányának jogalkotását, benne az alkotmánybíráskodással.⁷ Mindez pedig kizárta az illegitim (forradalmi) jogkeletkezés útját, amely a legalitást új alapra helyezhette volna. Éppen ezért a győztesek új keletű természetjogias igazságtétel-igénye nem egyeztethető össze a legális uralommal. Lehetett legitim igénynek tekinteni a történelemlátás egy bizonyos – Magyarországon még csak nem is többségi – álláspontját s tradíciókra hivatkozni ugyanezen alapról, csak éppen jogállamról nem lehet szó ott, ahol természetjogi érveléssel felöblösítik, hogy aztán áttörhessék a pozitív jogrendet.

Ezt a tévutat, a nem jogállami minőségű jogon keresztüli igazságtételi törekvéseket, a legalitás álláspontjától való eltérést fő vonalában sikerült elkerülni a magyar jogrendszer átépítése során. A magyar jogi átmenet az illegitim, forradalmi jogképződés és a konzervatív jogállamiság-felfogások közötti mozgást írt le. Kizárta a forradalmi jogkeletkezés álláspontját, reformokon keresztül változtatta meg a korábbi szocialista jog- és államtípust, de a legalitás talajához ragaszkodás nem jelentette, hogy a jogállam konstrukciója okán a jog a változatlan, a status quo óre maradt volna. (Ha egyébként az államszocializmusnak

NEM VÉLETLEN TEHÁT, HOGY A TÖRTÉNELEMBEN EGYETLEN POLITIKAI FORRADALOMBAN SEM TÉTELEZŐDÖTT JOGÁLLAMISÁGRA, JOGURALOMRA HIVATKOZÓ LEGITIMÁCIÓ, AHOL PEDIG EZ LEGITIMÁCIÓS ELV, OTT NEM LEHET SZÓ FORRADALOMRÓL, HANEM CSUPÁN A POLITIKAI VÁLTOZÁS VALAMILYEN MÁS TÍPUSÁRÓL, AMIT NÁLUNK PÉLDÁUL „BÉKÉS ÁTMENETNEK” NEVEZNEK.

lett volna egy alkotmánybírósága – és nem csak egy csekély funkciójú és hatáskörű Alkotmányjogi Tanácsa –, akkor alighanem a régi alkotmány alkotmányosságát kellett volna védenie az átmenetben, nem pedig egy tértől, időtől és történelemtől független jogállam alkotmányosságát). Ehhez a múltnak kellett volna uralkodnia a jelenen és a jövőn, ami nem következett be. Akkor sem, ha a jog legmélyebb rétegéhez, a régi jogviszonyok érvényességének elismeréséhez, a múlt joghatásainak átvételéhez fő szabályként nem, tehát csak kivételként nyúlt hozzá az új hatalom. A formális és a procedurális legalitás keretei fennmaradtak, azonban a materiális tartalmak mennyiségi felhalmozódása következtében a régi jog fokozatosan átalakult. Hogyan?

Jelöljük csak itt e folyamat kezdetét: előbb a semmisségi törvényhozást, kárpótlást, privatizációt, majd a jogvédelmi intézményekét. A kárpótlási jogszabályok első csoportjának megalkotása 1989 nyarától kezdődött az átmenet kormányának jogalkotásával, speciális körben: a 72/1989. és 79/1989. minisztertanácsi rendelet a nemzeti ellenállási mozgalomban és a németellenes szabadságharcban szerzett érdemekért adományozott miniszterelnöki elismerések hatályát állította vissza; a 104/1989. rendelet az 1945–53 között internáltak, Szovjetunióba deportáltak, kitelepítettek munkaviszonyait és társadalombiztosítási helyzetét rendezte. Olyasmit, ami széles körű elismerésre számíthatott. Az átmenet kormánya még elsősorban a sztálinista államhatalmat és a Kádár-rendszer 1963-ig terjedő időszakát ítélte el az 1990. évi XXVI. törvénnyel, amely semmissé nyilvánította az 1945–63 közötti törvénysértő elítéléseket.

Az értékek átértékelésének folyamatában jelentős állomás volt – a születőfélben lévő új rendszer 1956 örökségét felvállaló legitimitációjával összhangban – az úgynevezett semmisségi törvényhozás (1989. évi XXXVI. törvény az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról). Ahogy a törvény indoklása fogalmazott: „A hazánkban megindult politikai átalakulás során megkezdődött az átmenet a parlamentáris demokráciára épülő jogállam felé. A demokratikus társadalmi és politikai viszonyok kialakulásának akadályait részben sikerült már felszámolni. Az 1956-os események valóságú, mai értékrendünk szerinti értékelése, és ennek magas szintű jogszabályban kinyilatkoztatása az egyik állomás a közmegegyezés és társadalmi megbékéléshez vezető úton.” Valóban állomásról, mégpedig rövid életű legitimitációs állomásról volt szó, hisz néhány hónap múlva 1956 megszűnt népfelkelés lenni – forradalommal és szabadságharcra vált az Antall-rezsim értékrendjébe áthelyezve. (Jellemző, ahogy ezt a minőségét törvényhozási úton is siettek megörökíteni – 1990. évi XXVIII. törvény. Ezzel, né-

miképp erőltetetten, olyan magyar tradicionális legitimitációt kreáltak, amelyben az 1848-as valóságos forradalom és valóságos szabadságharc pandantjaként értelmeződik 1956. Az eljárás pedig gondolkodásmódjában roppantul emlékeztet a hatalomgyakorlás monopolisztikus formájában működő rendszerekre, amelyek történelmi kérdésekről alkotott politikai értékítéleteiket mindenkor a hivatalosság rangján kezelik).

Beindult a kárpótlás, s 1990. május 2-a után egyre szélesedő folyamattá öblösödött. Ez éppúgy nem tudott racionális mértékeknel megállni, ahogy a vegyes gazdaság sem maradt valóságosan vegyes, s ahogy a népfelkelés is tiszavirág életűnek bizonyult a politikai ideológia szférájában. A vagyonmegfosztással és szabadságelvonással okozott sérelmek újabb és újabb fajtái, esetkörei kerültek a történelmi igazságtétel kosarába. A magyar történelem vérzivataros esztendei (1939–63) valóban sokféle igazságtalanság jóvátételére szolgáltatott okot. Kérdéses azonban, hogy milyen alapon és kiket terhelően jogosult egy ilyen igazságtétel. Az első kárpótlási törvény (1991. évi XXV. törvény) a vagyoni károk rendezésével kapcsolatban az állampolgárok magántulajdonának különböző állami intézkedésekkel történt sérelmét kívánta orvosolni. Világosan beszél céljairól, amikor így szól: „A rendszerváltozással összefüggésben a *volt tulajdonosok részéről erőteljes igény jelentkezett és jelentkezik* [kiemelés – Sz. P.] a magántulajdonban igazságtalanságok okozott egykori sérelmek, károk orvoslására. A piacgazdaságot létrehozó, a magántulajdon elismerő és védő állam erkölcsi kötelessége, hogy az intézkedései által vagyoni sérelmet szenvedettek anyagi kárpótlásáról gondoskodjék. A modern piacgazdaságnak megfelelő, rendezett tulajdoni viszonyok kialakítása érdekében az állam a magántulajdonban korábban okozott sérelmek orvoslását nem a tulajdoni tárgyak visszajuttatásával (reprivatizációval), hanem a volt tulajdonosok részleges vagyoni kárpótlásával kívánja orvosolni.”⁸ A kárpótlás szabályait az 1949. június 8-át követő időszakra – tehát a szocialista államosítások idejére vonatkozóan – e törvény állapította meg. Ez volt az első, legfontosabb preferenciája az új rendszernek. Az 1992. évi XXXI. törvény a tulajdonviszonyok rendezése érdekében az állam által az állampolgárok tulajdonában az 1939. május 1-jétől, a második zsidótörvény kihirdetésétől az 1949. június 8-ig terjedő időszakban – tehát a háború alatti és az újjáépítési periódusban – alkotott jogszabályok alkalmazásával igazságtalanságok okozott károk ugyancsak részleges kárpótlásáról rendelkezett. Ahogy az első kárpótlási törvény első szakaszának indoklása mondotta, „a törvény a különböző történelmi korszakokban, más-más ideológiai, politikai elveken alapuló és a gyakorlatban is különböző módon keletkezett sé-

relmekért fennálló kártalanítási kötelezettségeket a hosszú idő elteltével kialakult helyzet, a visszafordíthatatlan változások figyelembevételével »*megújítva, egységes elveket alkalmazva új jogcímen, új terjedelemben és új feltételekkel (novatio)*« teljesíti.” A konzervatívok olyan mélyen a jogrendszerbe vésték a kárpótlás alapjait,⁹ hogy 1994 után a szocialista–szabad demokrata koalíció – annak ellenére, hogy ellenzékben bírálta a kárpótlást és kormányprogramjában is meghirdette mielőbbi lezárásának szándékát – kénytelen volt az Alkotmánybíróság erre kötelező határozata¹⁰ alapján kiegészíteni a kárpótlási törvényt. Enélkül az új kormány szembekerült volna a törvények reá vonatkozó alkotmányos végrehajtási kötelezettségével.¹¹ Hogy ezt elkerülje, a harmadik kárpótlási törvény módosításával megalkotta az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásának újabb esetkörét.

„Létrejött tehát a kárpótlás magántulajdont rehabilitáló jogi ideológiája és egységes, nem reprivatizációs, hanem novatio jogcímes, az állami teherbíró képességet figyelembe vevő, részlegesség alapján álló folyamata.”¹² Egyáltalán nem kívánjuk kétségbe vonni, hogy az adott időszakban érte sérelem a magántulajdont és jogosulatlan hatósági erőszakkal elkövetett szabadságkorlátozó intézkedések állampolgárok tömegeit sújtották. Azonban az új rendszer álláspontjából méltánylandó igazságossági törekvések felvetették azt a kérdést, célszerű-e egy ilyen kárpótlási folyamat, s azt, hogy az igazságtétel pro futuro nem szül-e több igazságtalanságot, mint amennyit a múltira vonatkozóan orvosol. A „jogos és jogtalan, milyen mértékben és kinek” lavina elindítása sok diszfunkcióval járt. A parlamenti ellenzék soraiban az MSZP és a Fidesz is alapvetően ellenezte a kárpótlást – keletkezésekor. Az igazságosság szempontjából rögtön világos volt, hogy az ország szűkösen rendelkezésre álló gazdasági erőforrásainak e célra fordítása aránytalan terheket rak azokra az újabb nemzedékekre, akik sem haszonélvezői, sem kárvallottjai nem voltak a távoli múltnak. Másrészt az úgynevezett piacgazdaság magántulajdonosi viszonyainak kialakítása az esélyegyenlőség elvét követelné, pályázati versenyztetéssel, nem pedig a múlton alapuló kárpótlással.

Látható és lényeges is volt, hogy a legtöbb problémát az eredeti tőkefelhalmozást helyettesítő tőkeátcsoportosítás, a tulajdonformák áthelyezése alkotmányos és tételes jogi szabályainak ellentmondásai, a privatizáció, a kárpótlási folyamat és az önkormányza-

ti tulajdon mértékeinek meghatározása okozta. Itt valóban bőven akadt legalitási deficit. Ahogyan egykor az államosítási kisajátítások, azonképpen a privatizációs folyamat sem volt mentes a jogállami minőségű jog megsértésétől. Az azonban megállapítható, hogy a polgári társadalom talaján sor került a *jogvédelmi rendszer új intézményeinek kiépítésére*. Ennek jelentőségét mutatja, hogy bizonyos értelemben a jogállam jellemezhető a jogvédelmi intézményrendszer fejlettségével, differenciáltságával, anélkül persze, hogy azt mondhatnánk: x számú intézmény megléte azonos a jogállammal, míg ennél kevesebb annak hiányát jelenti.

Az igazságszolgáltatás egyedi jogvédelmet megvalósító rendes és rendkívüli jogorvoslati fórumain (perújítás, felülvizsgálati kérelem) kívül három új intézmény jött létre hazánkban. Döntő jelentőségű volt az *Alkotmánybíróság* létrehozása, az egyedi döntéstől, határozattól független absztrakt és az ahhoz kapcsolódó konkrét normakontroll végzésének hatáskörével és kasszációs jogkörrel, arra alkalmas speciális alkotmányvédő szervként, amely megvalósítja a jogrend alkotmányossági kontrollját. Szervezetileg önálló *közigazgatási bíráskodás* nem jött létre, de a rendesbírók rendszerében kiépült a közigazgatási határozatok általános, hatáskörében nem korlátozott bírói felülvizsgálata, amelyre 1989 előtt csak szűk körű, nevesített esetekben kerülhetett sor.

Továbbá létrejöttek az *állampolgári jogok országgyűlési biztosainak* (ombudsman) törvényes intézményei. Az ombudsmanok – az állampolgári jogok védelmének, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok védelmének, az adatvédelemnek a biztosai – kivizsgálják a tudomásukra jutott jogsértéseket. Tényfeltáró tevékenységükhöz, jelentések bekéréséhez olyan hatósági eszközökkel rendelkeznek, amelyek alkalmasak a jogsértések létének (vagy hiányának) megállapítására, s ezzel összefüggésben *általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezhetnek*, mert jurisdikcióval nem rendelkeznek.

Döntési és szankcionálási hatáskörök nélkül is jelentősen elősegíthetik a jogrendnek megfelelő állapotok helyreállítását, a jogsértések megszüntetését.

Aligha tekinthető tömeges, tipikus jogvédelmi eszköznek, de megemlítendő, hogy a Magyarország által 1989-ben elismert Emberi jogok európai egyezménye (1950) alapján a hazai fórumrendszer lehetőségének kimerítése után a magyar állampolgárok a strassbourgi *Emberi Jogok Európai Bíróságához* is fordulhat-

nak individuális jogvédelemért, ha alapvető emberi jogaikat érte sérelem.

Elméleti felfogásunk pozicionálása mellett tehát valamelyest empirikusan és történelmileg is igyekeztünk, ha nem is bizonyítani, de legalábbis valószínűsíteni, hogy a magyar átalakulásra érvényes „a diszkontinuitás a kontinuitásban”. Valódi „transition pacifique” történt a polgári társadalomra jellemző, persze helyi, magyar sajátosságokat is felmutató folyamatban, amely a *polgári állam- és jogtípust* a parlamentáris köztársaság *államformájának* keretei között működteti, mégpedig egyedi arculatot mutató *állam- és jogrendszerbeli* intézményesüléssel.

JEGYZETEK

- 1 Észrevételek a T/541. és T/542. számú törvényjavaslathoz.
- 2 MAX WEBER: *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*, II/2, *Jogszociológia*, ford. ERDÉLYI Ágnes, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995, 174–175.
- 3 MOÓR Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*, Budapest, Pfeifer, 1923, 229.

4 Ezt az értelmezést nem mindenki osztja a jogirodalomban. Halmi Gábor több helyütt megfogalmazta, hogy az 1989-es kerekasztal-tárgyalások eredményeit (alkotmánymódosítás, sarkalatos törvények) olyan forradalmi változásnak tekinti, amely kombinálódott a jogi kontinuitás fenntartásával.

5 FRIEDRICH AUGUST HAYEK: *Út a szolgasághoz*, ford. MEZEI György Iván, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991, 107. A joguralom/jogállamiság minimális tartalmát definiáló hayeki passzust azért parafrázáljuk, mert véleményünk szerint nem szerencsés megoldás a fordító részéről a „rule of law” kifejezést törvények uralmaként fordítani az ebben az összefüggésben általánosabb s így adekvátabb joguralom helyett.

6 SZALAI Erzsébet: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*, Budapest, Aula, 2001, 37–62.

7 Hasonlóan érvelt, mások mellett, HOLLÓ András is: *Jogállam – jogvédelem*, Társadalmi Szemle, 1991/4.

8 *A törvény általános indoklása*, Magyar Közlöny, 1991/77.

9 1992. évi XXXII. törvény 1. §. és 20. § (2).

10 680/B1992/25.

11 35. § (1) b.

12 MATÚZ György: *Az ingatlanjog gyakorlati kézikönyve*, IV, Budapest, Novorg Kft., 1992, 223–228.